

М. С. Осипенко, Ю. О. Грицик

ШИЙНІ ГРИВНИ ТИПУ «ТОТЕНКРОНЕ» У ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті опубліковано матеріали кола балтських старожитностей: специфічні жіночі шийні гривни в декілька обертів відомі як «Тотенкроне». Проведено їхню культурно-хронологічну атрибуцію.

Ключові слова: шийні гривни, Тотенкроне, балти, Поросся.

Останнім часом в українському науковому та публічному просторі, у зв'язку з відкриттям та дослідженням балтського могильника Острів 1 у Пороссі експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом В. Івакіна, актуалізувалося питання присутності та впливу на етнічно-політичні процеси в регіоні вихідців з Прибалтики (Івакін, Баранов 2017; Івакін та ін. 2018а; Прокопенко 2019). Згідно до літописних свідчень, Ярослав Мудрий у 1032 р. почав укріплювати рубежі держави на південному напрямку. Для заселення «городів по Росі», окрім місцевого слов'янського населення, могли залучатися й полонені взяті з походів київського князя на Чудь (1030 р.), Лядську землю (1031 р.), Ятвягів (1038 р.), Литву (1040 р.), Мазовію (1041, 1047 рр.) (Літопис... 1989, с. 86, 87, 92, 95). Виходячи з цього, вважаємо за необхідне розширити джерельну базу речей з кола балтських старожитностей, виявлених на території згаданого регіону, шляхом введення до наукового обігу раніше неопубліковану групу матеріалів із колекції Національного музею історії України¹, а саме: специфічні жі-

ночі прикраси — шийні гривни типу «Тотенкроне»².

У НМІУ зберігаються дві цілих, одна полови-на та шість складових елементів шийних гривен вказаного типу. Усі предмети виготовлені з трьох витих бронзових дротів, але різняться кількістю спіральних обертів, оформленням закінчень (застібок) та намистин («муфт»). Отже, переходимо до їхнього розгляду, а для уникнення повторення інформації, всі метричні дані занесені до таблиці.

Перша гривна (*інв. № В4452, ст. інв. № 23617*) була знайдена в околицях Канева, записана до музейного зібрання у травні 1923 р. як така, що була виміняна у Б. Жука³ на дві скляні вази та порцелянову тарілку. Виріб, на одному кінці якого розміщена застібка у вигляді трапецієподібної пластини з кубічним уступом та отвором для кріплення, на іншому — округла петля, утворена шляхом вигину середнього дроту та його обкручуванням (фіксації) при основі двома іншими. Куб має зрізані кути, прикрашений двома рядками паралельних рифлених поясків посередині, а також чо-

2. Як зазначає польський дослідник М. Богуцький, термін «Tottenkrone» з'являється в першій половині XVIII ст. у німецькомовній літературі і паралельно разом з терміном «Cronenringe» використовується для атрибуції відповідних шийних гривен (Bogucki 2001, р. 35).

3. Б. К. Жук — колекціонер, консультант-експерт Першого державного музею, у 1921 р. за наказом більшовиків проводив вилучення дорогоцінних речей з церков та музеїв «на допомогу голодуючим». Із 1943 р. емігрував. Свою археологічну колекцію, включаючи медальйон з карбованим зображенням святого Федора від «київського» процесійного хреста продав у музей Дамбартон Оакс у Вашингтоні (Пекарська, Павлова 2004, с. 9697).

1. Користуючись нагодою автори висловлюють подяку за надані консультації та літературу дотичну темі колегам з Інституту археології НАН України І. Зощенку, М. Беленку та Я. Володарцю-Урбановичу.

Шийні гривни типу «Тотенкроне» із зібрання музею

Інв. №	Дріт, см		Намистини		Застібка 1		Застібка 2		Оберти	
	Довжина полотна	Діаметр	Форма	Розміри, см	Форма	Розміри, см	Форма	Розміри, см	Кількість	Діаметр, см
B4452	351	0,03	—	—	Трапеціє-подібна	4,1 × 1,5 / 0,05	Петля	1,8	4	25—31
Вд668, 669	308	0,03	Паралелепіпед	2,8 × 1,1 × 1,3	—	—	Круг	1,15	6	18
B4453	225	0,04—0,05	Біконічна	3,1 × 1,5 × 1,2	—	—	Куб	1,6 × 1,45	3	25—28
B4451/1	110	0,03—0,04	Те саме	3,6 × 1,3 × 1	—	—	—	—	2	—
B4451/2	107	0,04	Те саме	1,6 × 1,2 × 1	—	—	—	—	3	—
B4451/3	107	0,04	—	—	—	—	—	—	3	—
B2174	30,5 + 3	0,04	—	—	Трапеціє-подібна	4,3 × 1,2 / 0,03	—	—	—	—
B25/2597	—	—	Біконічна	2,3 × 1,4 × 1,2	—	—	—	—	—	—
B25/2408	18	0,03	—	—	—	—	—	—	—	—

тирма — на кінці пластини. Також трапеція гравійована зигзагоподібним бортиком та декількома рядками косих насічок. Гривна нараховує чотири оберти, але не виключено, що їх могло бути більше, так як помітні сліди розпрямляння полотна дроту (рис. 1: 1).

Наступна гривна (інв. № Вд668, 669) невідомого походження, належить до речей, документація з яких була втрачена в період Другої світової війни та записана до інвентарної книги допоміжного фонду музею лише в 1984 р. Виріб зберігся до нашого часу у вигляді трьох фрагментів, які з'єднуються на кінцях розриву між собою. Застібка представлена лише з одного боку округлим підгранним завершенням, інший кінець обломлений. Всього нараховується шість обертів гривни, по середині третього оберту розміщена намистина у формі паралелепіда з чотирма паралельними гравірованими лініями з кожного боку (рис. 1: 2).

Збережена половина гривни (інв. № В4453, унів. кат. № 1031) виявлена в 1855 р. на території колишнього маєтку Понятовського в Канівському повіті (Таганча?) та спочатку перебувала в музеї Університету святого Володимира. Застібка збереглася тільки на одному кінці, має форму куба із зрізаними кутами, з паралельними рифленнями на зрізах, а на основних площинах — по два та по три рифлені пояски. Намистина відлита у вигляді біконічного циліндра, з одного боку якого проходить п'ять, а з іншого — чотири паралельних пояски, ще два розміщені по ребру виробу. Площа між ребром і кінцями орнаментована у вигляді ліній, продавлених краповими заглибленнями (рис. 2: 1).

Три фрагменти гривень мають втрачені кінці, а дроти місцями розірвані, зігнуті в 2 та 3 напівоберти (інв. № В4451/1 3, ст. інв. № 189, 201) (рис. 2: 2—4). Знахідки походять із колекції Богданова, передана до музею Імператорською археологічною комісією у 1897 р. Місце знахідок речей невідоме. Приблизно по

середині довжини фрагмента гривни (В4451/1) розміщена намистина у формі біконічного опуклого циліндра по обидва кінці якого розміщені по шість паралельних поясків, на одному боці фіксується ливарний шов (рис. 2: 2а). Намистина іншого фрагмента гривни (В4451/2) знаходиться ближче до його кінця, такої ж форми, але значно менша за розмірами та прикрашена трьома паралельними поясками на кінцях і зигзагоподібним орнаментом по решті площі (рис. 2: 3а).

Застібка та частина витих розірваних дротів гривни (інв. № В2174, ст. інв. 10435, с. 57056) походять із колекції С. Могилевцева, записані до інвентарної книги музею в 1905 р. Знахідки були виявлені під час зборів проведених В. Хвойкою, можливо в околицях Тростянця Канівського району. Застібка представляє собою трапецієподібну пластину з отвором для закріплення та кубічний уступ зі зрізаними кутами. Куб на основній площині гравійований чотирма циркульними кружечками і по одному на зрізаній поверхні. Трапеція декорована рифленими поясками на кінці і зигзагоподібним бортиком по краях (рис. 3: 1).

Намистина (інв. № В25/2597, ст. інв. III-1708) та частина витих розірваних дротів гривни (інв. № В25/2408) походять із городища Княжа гора, виявлені в ході досліджень М. Біляшівського у 1890-х рр. (рис. 3: 2, 3). Намистина має форму роз'єданого біконічного циліндра, по краям якого розташовані по три уступи. Також, в колекції пам'ятки присутні інші речі, які можуть мати балтське походження — підковоподібна фібула із загнутими кінцями та трапецієподібна підвіска (інв. № В25/2442, В25/2679) (рис. 3: 4, 5).

Традиція використання шийних гривень притаманна в цілому для жіночого вбрання балтійського регіону, а самі прикраси були інвентарем як кремацій, так й інгумаційних поховань (рис. 4) (Шноре 1961, рис. 61—71, 74; Седов 1987, с. 360, 372, 383, 393, 411, 417,

Рис. 1. Цілі шийні гривні типу «Тотенкроне» із зібрання музею (фото Д. Клочко): 1 — околиці Канева (В4452); 2 — місце знахідки невідоме (Вд668, 669)

Vilcāne 1997, att. 3; 2; Zarina 1999; Gintautaitė-Butenienė, Butėnas 2002, pav. 155—157; Cigris, Radins 2002, att. 39—49; Žeiere 2002, att. 4; 10; 25; Zemītis 2006, att. 1; Karlsonē, Vaska 2009,

р. 289—291). За завершенням закінчень (застібок) гривні поділяються на п'ять типів: сплюснені, сідло- чи костилеподібні, чотиригранні, петлеподібні та конічні (Сергеева 1978, рис. 1;

Рис. 2. Складові елементи шийних гривень типу «Тотенкроне» з музейних колекцій (фото Д. Клочко): 1 — маєток Понятовського в колишньому Канівському повіті, Таганча (?) (В4453); 2—4 — місце знахідки невідоме (В4451/1—3)

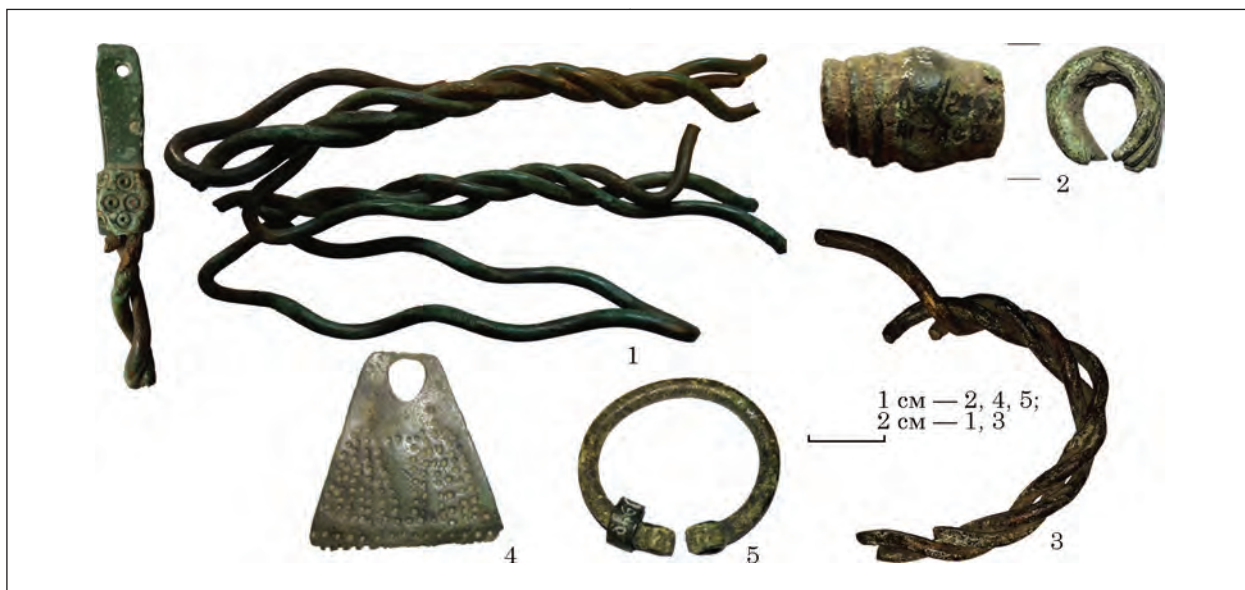

Рис. 3. Фрагменти шийних гривень типу «Тотенкроне» та інші знахідки з кола старожитностей балтів: 1 — околиці Тростянця (?) (B2174); 2—5 — Княжа гора (B25/2597, 2408, 2679, 2442)

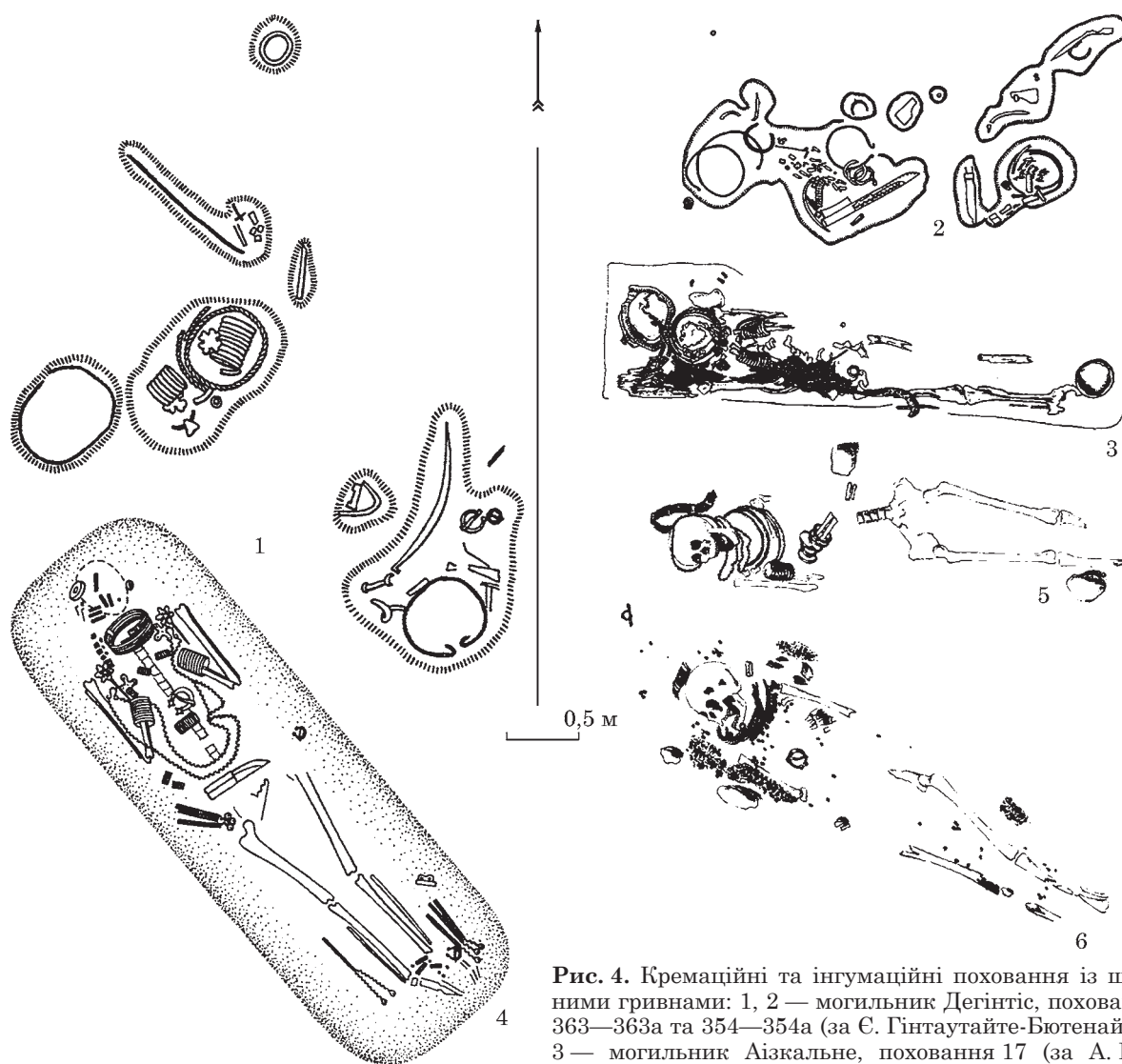
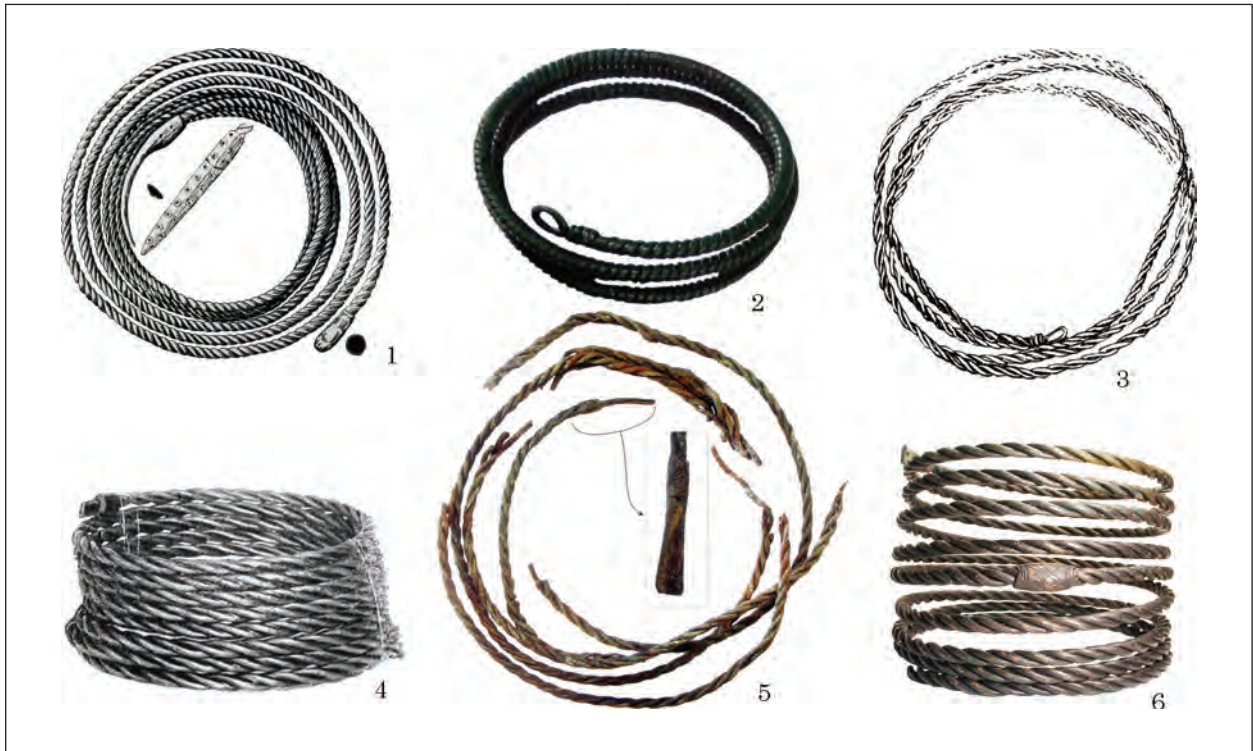

Рис. 4. Кремаційні та інгумаційні поховання із шийними гривнами: 1, 2 — могильник Дегінтіс, поховання 363—363а та 354—354а (за С. Гінтаугайте-Бютенайне); 3 — могильник Аізкальне, поховання 17 (за А. Вілкане); 4 — могильник Павервітте, поховання 138 (за І. Васкевічюте); 5, 6 — могильник Даугавас Оглініекі, поховання 8 та 3 (за Е. Шноре)

Рис. 5. Шийні гривни «Тотенкроне» із інших пам'яток: 1 — Рувніна Дольна, поховання 60 (за Р. Одойем); 2 — Генчай 1, поховання 4; 3 — Київ (за В. Зоценком); 4 — Київ, Верхнє місто (за Б. Рыбаковим); 5 — Вемпанієн 2, поховання 57 (за Р. Спіргісом); 6 — Острів 1 (фото І. Зоценка, за М. Прокопенко, матеріали газети «День»)

Radiņš 1999, p. 27; Vaškevičiūtė 2004, p. 139—140). Вони з'явилися вже у VII—VIII ст., в VIII—IX ст. їх носили не більше двох, а в XI—XII ст., в окремих випадках, могли розміщувати до шести одиниць (Radiņš 1999, p. 27; Zarina 1999, att. 14—15, 20—21, 47). Усі згадані типи закінчень гривень зустрічаються і на давньоруських пам'ятках (Сергеева 1978, с. 35—40; Плавінські і інш. 2014, мал. 41: 2; мал. 106: 2; Шарковская 2018, с. 59—63). «Тотенкроне» окремо не виділені в цій типологічній системі, можуть мати як однакові, так і різні закінчення, або ж бути взагалі без них.

Гривни, які нараховують по декілька обертів та звиті з двох чи трьох дротів характерні для жіночих поховань, що виявлені на землях етнічних груп прусів, куршів, скальвів тощо (Гердауєн, Варген, Меденау, Симонишкен, Шлоссберг, Рувніна Дольна, Альт-Велау, Жемайтій-Кальварія та ін.; Odoj 1958, с. 129, 133, 140; Валуєв 2003, с. 105—106; 2008, с. 80—81; Gričiuvienė 2009, p. 209—212; Stiegemann, Kroker, Walter 2013, p. 680—681; Кулаков 2017, с. 185—186). Поза межами історичної Прусії та куршського побережжя такі знахідки поодинокі чи депортизовані, знайдені в Хойні, Отмухові, Сувалках, Києві (3 од.), з округи Канева та Острові 1 (Рыбаков 1948, с. 331; Antoniewicz 1958, p. 153; Зоценко 1984, с. 370, 375—376; Vokiniec, Uziembło 1999, s. 213—223; Spirgis 2008, p. 277—279; Bogucki 2001, s. 35; Прокопенко 2019).

Однак, не всі згадані знахідки аналогічні речам з музейної колекції та подібні між собою. Так, наприклад, знахідки з Рувніни Дольної, Отмухова, Лікейма, Гердауєна мають язикоподібну застібку з одного боку, що прикрашена циркульними кружками, а з іншого — грушеподібний ковпачок, в який запаєні звити дроти (Gaerte 1929, abb. 268: d1; Odoj 1958, tabl. XXIII: 2; Bogucki 2001, rys. 2; Stiegemann, Kroker, Walter 2013, p. 680). «Тотенкроне» з куршських могильників Лінкунен, Присмані 1, Генчай 1, Паланга 1 та ін. мають петлеподібні кінці (Широухов, Скворцов 2013, илл. 2; Gričiuvienė 2009, p. 139—141, 286—287, 306—309, 333—335). Трапецеоподібні застібки, які є на шийних гривнях з НМІУ (B2174, B4452) аналогічні знахідкам із могильників Вемпанієн 2 на острові Доле в Латвії та Острів 1 на Рокитнянщині (археологічно незафіксована, добута грабіжницьким способом), походять з території Верхнього міста у Києві (Рыбаков 1948, с. 331; Зоценко 1984, с. 399, табл. VI: 3; Spirgis 2008, p. 277; Прокопенко 2019). Також, на київській та острівській гривні присутня намистина-«муфта», які аналогічні музейним артефактам (рис. 5).

Зазначимо, що подібну до музейної гривни (B4452) зображено в дисертації В. Зоценка і локалізовано як знахідку зі складу скарбу з округи Канева (Зоценко 1984, с. 372, табл. VI: 5). Однак, згідно вказаних дослідником розмірів, виріб не співпадає з наведеним вище, а також має «гранену бусину». Також не зазначено міс-

це збереження гривні та її інвентарні номери, щоб розглядати їх як одну й ту ж саму річ.

А. Валуев вважає, що цей тип прикрас виникає лише з приходом Тевтонського ордена в Прибалтику (XIII—XIV ст.) і має ритуальний характер — їх одягали двічі за життя: в день весілля та на похоронні заходи (Валуев 2003, с. 105; 2008, с. 83). Б. Рыбаков датував ці вироби XII ст. і розглядав їх як заготовки для майбутніх прикрас, пов'язуючи виключно з діяльністю давньоруських ювелірів (Рыбаков 1948, с. 331; Каргер 1958, с. 396—397). В. Зоценко допускає, що шийні гривни могли бути предметами імпорту, а пошкоджені бронзові прикраси ставали сировиною для місцевих ювелірів і датував їх IX—XII ст. (Зоценко 1984, с. 51). Однак, попри присутність речей балтійського походження серед речових скарбів зібраних Г. Корзухиною з території Південної Русі, цілих гривен типу «Тоненкроне» не виявлено (Корзухина 1954).

Враховуючи, що гривни «Тоненкроне» та їхні складові елементи з музейної колекції завершенням застібок аналогічні знахідкам з Вампеніан та Острова, то датувати їх варто за речовими комплексами цих могильників. Так, могильник з острова Доле датований X—XIV ст., а сама гривна походить з кремаційного поховання 57, яке Р. Спігірс відносить до XI — не пізніше початку XII ст. включно (Spürgis 2008, р. 277). На могильнику Острів 1 поки виявлені лише інгумації, а з кожним польовим сезоном датування уточнюється (Івакін та ін. 2017, с. 4—6; 2018а, с. 156; 2018b, с. 243—245; 2019, с. 89—91). Але за попередніми результатами дослідники вже встановили, що мешканці належали до першої хвилі переселенців, а матеріал з поховань аналогічний колу речей старожитностей прусів, куршів, земгалів та жемайтів датований першою половиною XI ст. (Shiroukhov, Baranov, Ivakin 2019, р. 9).

Отже, можна констатувати, що розглянуті шийні гривни з колекції НМІУ (враховуючи спільний мікрорегіон — Поросся) синхронні знахідкам Острів 1, де, очевидно, переселенці з Прибалтики зберігали певну культурну автономію в, на той час вже християнському, давньоруському суспільстві. Також, на нашу думку, даний тип прикрас, на відміну від інших балтських ювелірних виробів, не був предметом імпорту і, будучи предметом заупокійного культу, потрапляв на цю територію лише з носіями певного етнічного регіону Прибалтики, або, в меншій мірі, як військова здобич.

ЛІТЕРАТУРА

Валуев, А. А. 2003. Итоги изучения грунтового могильника Альт-Велау. *Проблемы балтийской археологии*, 1, с. 105-106.

Валуев, А. А. 2008. Из истории изучения памятников археологии орденского времени на территории Восточной Пруссии и Калининградской области.

Калининградские архивы: Материалы и исследования, 8, с. 80-81.

Зоценко, В. Н. 1984. *Историко-экономические связи Киева с Юго-Восточной Прибалтикой в IX — начале XIII вв.* Диссертация к. и. н. ИА УССР. Киев.

Івакін, В. Г., Баранов, В. І. 2017. Нововиявлений балтський могильник XI ст. на Пороссі: попередні результати досліджень та проблеми охорони унікальної пам'ятки. *Інститут археології Національної академії наук України (online)*. Режим доступу: <http://iananu.org.ua/novini/rujnuvannya-pam-yatok/527-novoviyavlenij-baltskij-mogilnik-khi-st-na-porossi-poredni-rezultati-doslidzen-ta-problemi-okhoroni-unikalnoji-pam-yatki> (Дата звернення 19 грудня 2019).

Івакін, В., Івакін, Г., Баранов, В., Бібіков, Д., Гнепа, В. 2017. Нововиявлений балтський могильник XI ст. на Пороссі. В: *Міграції та інновації: у пошуках первинності ідей, речей і людей. Тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції (Львів—Винники, 8—11 листопада 2017 р.)*. Львів, с. 4-6.

Івакін, В., Баранов, В., Бібіков, Д., Зоценко, І., Сорокун, А. 2018а. Середньовічний балтський могильник на Пороссі (за результатами археологічних досліджень 2017—2018 рр.). В: *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23—25 листопада 2018 р.)*. Київ: ІА НАН України, с. 156.

Івакін, В. Г., Баранов, В. І., Бібіков, Д. В., Переверзев, С. В. 2018b. Балтський могильник на р. Рось: попередні результати науково-рятівних археологічних досліджень 2017 р. *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії (присвячується пам'яті київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції (29 травня — 2 червня)*. Київ: НКПІКЗ, с. 243-245.

Івакін, В., Івакін, Г., Баранов, В., Бібіков, Д., Переверзев, С., Милашевський, О. 2019. Дослідження балтського могильника XI—XII ст. на Пороссі. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 89-91.

Каргер, М. К. 1958. *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*. Москва; Ленинград: АН СССР, 1.

Корзухина, Г. Ф. 1954. *Русские клады IX—XIII вв.* Москва; Ленинград: АН СССР.

Кулак, В. И. 2017. *Linkuhtnen / Ржевское: раскопки К. Энгеля в 1929 г.* Olsztyn: Polskie Towarzystwo Hist. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2 (296).

Літопис... 1989. *Літопис Руський за Іпатським списком*. Київ: Дніпро.

Пекарська, Л. В., Павлова, В. В. 2004. Процесійний хрест з київського дитинця. *Археологія*, 4, с. 94-100.

Плавінські, М. А., Дучыц, Л. У., Плавінські, А. М., Шадыра, В. І. 2014. *Курганныя могильники захвду Браслаўскага Паазер'я (матэрыялы раскопак 1978—2010 гадоў)*. Мінск: Галіяфь.

Прокопенко, М. 2019. Таємничий «Острів» балтів. *Газета День (online)*, 77—78. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/tayemnychu-ostriv-baltiv> (Дата звернення 19 грудня 2019).

Рыбаков, Б. А. 1948. *Ремесло Древней Руси*. Москва: АН СССР.

Седов, В. В. 1987. Балты. В: Рыбаков, Б. А. (ред.). *Фино-угры и балты в эпоху средневековья*. Москва: Наука, с. 353-456. Археология СССР.

Сергеева, З. М. 1978. О прибалтийских шейных гривнах в древнерусских памятниках X—XIII вв.

Краткие сообщения Института археологии, 155, с. 35-40.

Шарковская, Н. Ю. 2018. Шейные гривны довоенного собрания Витебского областного краеведческого музея. В: Корсак, А. И. (ред.). *Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых даследаванняў*. Наваполацк: ПДУ, с. 59-63.

Широухов, Р., Скворцов, К. 2013. Новая публикация материалов могильника Кауп-Вискаутен. *Pruthenia: pismo poswiecone Prusom i ludom baltyjskim*, 8, с. 243-264.

Шноре, Э. Д. 1961. *Асотское городище*. Рига: АН Латвийской ССР. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II.

Antoniewicz, J. 1958. Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej. *Kwartalnik Historyczny*, 66, nr 3: Szkice z dziejów Pomorza, 1: Pomorze średniowieczne, s. 120-159.

Bogucki, M. 2001. Średniowieczne naszyjniki pruskie typu «Totenkronen». *Officina archaeologica Optima. Studia ofirowane Jerzemu Okuliczows-Kozarynowi siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, VII, s. 35-40.

Bokiniec, E., Uziemblo, R. 1999. Zabytki z okresów rzymskich i średniowiecza z ziem pruskich w zbiorach Oddziału Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu. In: *Archeologia ziem pruskich, Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Międzynarodowa konferencja (Ostróda, 15—17.X.1998)*. Olsztyn: SNAP, s. 213-223.

Cigris, J., Radiņš, A. 2002. *Ludzas Odūkalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas Vēstures Muzejs.

Gaerte, W. 1929. *Urgeschichte Ostpreußens*. Königsberg.

Gintautaitė-Butenienė, E., Butėnas, E. 2002. Laivių kapinynas. *Lietuvos Archeologija*, 22, p. 9-198.

Griciuvienė, E. 2009. *Kursiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. Katalogas*. Vilnius.

Vilcāne, A. 1997. Aizkalnes kapulauks (9—11 gs.). *Archeogija un Etnogrāfija*, 17, p. 82-96.

Karlson, A., Vaska, B. 2009. Ancient Traditions of Decoration as Reflected in Festive Dress. In: Burtimas, A. (ed.). *Art of the Balts. The Catalogue of exhibition*. Vilnius: Leidykla, p. 283-375.

Odoj, R. 1958. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w miejscowości Równina Dolna, pow. Kętrzyn, w 1956 i 1957 r. *Rocznik Olsztyński*, I, s. 117-156.

Radiņš, A. 1999. *Latgaļi*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.

Shiroukhov, R., Baranov, V., Ivakin, V. 2019. The Balts and Kievan Rus. New Baltic cemetery of the 11th century in Ukraine. In: *Beyond paradigms. Abstract book 25th EAA Annual Meeting (August 2019)*. Bern, p. 16.

Spirģis, R. 2008. *Brunrupuču saktas ar krūšu važinrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtece 10—13 gadsimtā*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta Apgāds.

Stiegemann, C., Kroker, M., Walter, W. 2013. *Credo — Christianisierung Europas im Mittelalter, II: Katalog*. Petersberg: Imhof.

Vaškevičiūtė, I. 2004. *Žiemgaliai V—XII amžuje*. Vilnius: Leidykla.

Zarina, A. 1999. *Apgērbs Latvijā 7—17 gs*. Rīga: Zinātne.

Žeiere, I. 2002. 1986—1989 gada izrakumi Kokneses sekapos. *Latvijas Archeologija pētījumi un problēmas, Latvijas Vēstures Muzeja Raksti*, 8, s. 201-236.

Zemītis, G. 2006. Pakavsaktas ar stilizētiem ažiūriem zvērgalvu galiem Latvija, *Archeogija un Etnogrāfija*, 23, p. 338-345.

REFERENCES

Valuyev, A. A. 2003. Itogi izucheniya gruntovogo mogilnika Alt-Velau. *Problemy baltiyskoy arkheologii*, 1, s. 105-106.

Valuyev, A. A. 2008. Iz istorii izucheniya pamyatnikov arkheologii ordenskogo vremeni na territorii Vostochnoy Prussii i Kaliningradskoy oblasti. *Kaliningradskiy arkhiy: Materialy i issledovaniya*, 8, s. 80-81.

Zotsenko, V. N. 1984. *Istoriko-ekonomicheskiye svyazi Kieva s Yugo-Vostochnoy Pribaltikoy v IX — nachale XIII vv.* Disertatsiya k. i. n. IA USSR. Kiev.

Ivakin, V. H., Baranov, V. I. 2017. Novoviyavleniy baltskyi moyhlynyk XI st. na Porossi: poperedni rezultaty doslidzhen ta problemy okhorony unikalnoi pam'iatky. *Instytut arkheologii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (online)*. Available at: <http://liananu.org.ua/novini/rujnuvannya-pam-yatok/527-novoviyavlenij-baltskij-mogilnik-khi-st-na-porossi-poperedni-rezultati-doslidzhen-ta-problemi-okhoroni-unikalnoi-pam-yatki> (Accessed 19 December 2019).

Ivakin, V., Ivakin, H., Baranov, V., Bibikov, D., Hnera, V. 2017. Novoviyavleniy baltskyi moyhlynyk XI st. na Porossi. In: *Mihratsii ta innovatsii: u poshukakh pervynnosti idei, rechei i liudei. Tezy dopovidei uchasyukiv mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Lviv—Vynnyky, 8—11 lystopada 2017 r.)*. Lviv, s. 4-6.

Ivakin, V., Baranov, V., Bibikov, D., Zotsenko, I., Sorokun, A. 2018a. Seređnovichnyi baltskyi moyhlynyk na Porossi (za rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen 2017—2018 rr.). In: *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi z'vid: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei (Nizhyn, 23—25 lystopada 2018 r.)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 156.

Ivakin, V. H., Baranov, V. I., Bibikov, D. V., Perevierziev, S. V. 2018b. Baltskyi moyhlynyk na r. Ros: poperedni rezultaty naukovyriativnykh arkheolohichnykh doslidzhen 2017 r. *Tserkva — nauka — suspilstvo: pytannia vzaemodii (prysviachuietsia pam'iaty kyivskoho mytropolyta Yevheniia (Bolkhovitynova). Materialy XVI Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (29 travnia — 2 chervnia)*. Kyiv: NKPIKZ, s. 243-245.

Ivakin, V., Ivakin, H., Baranov, V., Bibikov, D., Pierievierziev, S., Mylashevskiy, O. 2019. Doslidzhennia baltskoho moyhlynyka XI—XII st. na Porossi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 89-91.

Karger, M. K. 1958. *Drevniy Kiev. Ocherki po istorii materialnoy kultury drevnerusskogo goroda*. Moskva; Leningrad: AN SSSR, 1.

Korzukhina, G. F. 1954. *Russkiye klady IX—XIII vv.* Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Kulakov, V. I. 2017. *Linkuhnen / Rzhhevskoye: raskopki K. Engelya v 1929 g.* Olsztyn: Polskie Towarzystwo Hist. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2 (296).

Litopys... 1989. *Litopys Ruskyi za Ipatskym spyskom*. Kyiv: Dnipro.

Pekarska, L. V., Pavlova, V. V. 2004. Protseiniy khrest z kyivskoho dytyntsia. *Arkheolohiia*, 4, s. 94-100.

Plavinski, M. A., Dučyc, L. U., Plavinski, A. M., Šadyra, V. I. 2014. *Kurhannyja moyhlynyky zachadu Brastlaŭskaha Paazierja (materyjaly raskopak 1978—2010 hadoi)*. Minsk: Halijafy.

Prokopenko, M. 2019. Taiemnychi «Ostriv» baltiv. *Hazeta Den (online)*, 77—78. Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/tayemnychyy-ostriv-baltiv> (Accessed 19 December 2019).

Rybakov, B. A. 1948. *Remeslo Drevney Rusi*. Moskva: AN SSSR.

Sedov, V. V. 1987. Balti. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Fino-ugry i balty v epokhu srednevekovia*. Moskva: Nauka, s. 353-456. *Arkheologiya SSSR*.

Sergeyeva, Z. M. 1978. O pribaltiyskikh sheynnykh grivnakh v drevnerusskikh pamyatnikakh X—XIII vv. *Kratkiye soobshcheniya Instituta arkheologii*, 155, s. 35-40.

Sharkovskaya, N. Yu. 2018. Sheynnye grivny dovoyennogo sobraniya Vitebskogo oblastnogo kraevedcheskogo muzeia. In: Korzak, A. I. (ed.). *Bielaruskaje Padzvinne: vopyt, mietydyka i vyniki palavych dasledavanniaŭ*. Navapolačk, PDU, s. 59-63.

Shiroukhov, R., Skvortsov, K. 2013. Novaia publikatsiia materialov mogilnika Kaup-Viskauten. *Pruthenia: pismo poswiecone Prusom i ludom baltyjskim*, 8, s. 243-264.

Shnore, E. D. 1961. *Asotskoye gorodishche*. Riga: AN Latvyskoy SSR. Materialy i issledovaniya po arkheologii Latvyskoy SSR, II.

Antoniewicz, J. 1958. Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej. *Kwartalnik Historyczny*, 66, nr 3: Szkice z dziejów Pomorza, 1: Pomorze średniowieczne, s. 120-159.

Bogucki, M. 2001. Średniowieczne naszyjniki pruskie typu «Totenkronen». *Officina archaeologica Optima. Studia ofrowane Jerzemu Okuliczows-Kozarynowi siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, VII, s. 35-40.

Bokinić, E., Uziębło, R. 1999. Zabytki z okresów rzymskich i średniowiecza z ziem pruskich w zbiorach Oddziału Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu. In: *Archeologia ziem pruskich, Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Międzynarodowa konferencja (Ostróda, 15—17.X.1998)*. Olsztyn: SNAP, s. 213-223.

Cigris, J., Radiņš, A. 2002. *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas Vēstures Muzejs.

Gaerte, W. 1929. *Urgeschichte Ostpreußens*. Königsberg.

Gintautaitė-Butenienė, E., Butėnas, E. 2002. Laivių kapinynas. *Lietuvos Archeologija*, 22, p. 9-198.

Griciuvienė, E. 2009. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis. Katalogas*. Vilnius.

Vilcāne, A. 1997. Aizkalnes kapulauks (9—11 gs.). *Archeologija un Etnogrāfija*, 17, p. 82-96.

Karlson, A., Vaska, B. 2009. Ancient Traditions of Decoration as Reflected in Festive Dress. In: Burtimas, A. (ed.). *Art of the Balts. The Catalogue of exhibition*. Vilnius: Leidykla, p. 283-375.

Odoj, R. 1958. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w miejscowości Równina Dolna, pow. Kętrzyn, w 1956 i 1957 r. *Rocznik Olsztyński*, I, s. 117-156.

Radiņš, A. 1999. *Latgāji*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs.

Shiroukhov, R., Baranov, V., Ivakin, V. 2019. The Balts and Kievan Rus. New Baltic cemetery of the 11th century in Ukraine. In: *Beyond paradigms. Abstract book 25th EAA Annual Meeting (August 2019)*. Bern, p. 16.

Spirģis, R. 2008. *Brunrupuču saktas ar krūšu važinrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtece 10—13 gadsimtā*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta Apgāds.

Stiegemann, C., Kroker, M., Walter, W. 2013. *Credo — Christianisierung Europas im Mittelalter, II: Katalog*. Petersberg: Imhof.

Vaškevičiūtė, I. 2004. *Žiemgaliai V—XII amžiuje*. Vilnius: Leidykla.

Zarina, A. 1999. *Apgērbis Latvijā 7—17 gs.* Rīga: Zinātne.

Žeiere, I. 2002. 1986—1989 gada izrakumi Kokneses sekapos. *Latvijas Archeologija pētījumi un problēmas, Latvijas Vēstures Muzeja Raksti*, 8, s. 201-236.

Zemītis, G. 2006. Pakavsaktas ar stilizētiem ažiūriem zvērgalvu galiem Latvija, *Archeologija un Etnogrāfija*, 23, p. 338-345.

M. S. Osypenko, Yu. O. Hrytsyk

THE TORQUES OF «TOTTENKRONE» TYPE FROM THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE

Three years ago Ukrainian researchers from the Institute of Archaeology of the National Academy of

Science have discovered and began to excavate new Balts necropolis Ostriv 1 in Kyiv region. This medieval burial ground extremely actualized in the Ukrainian scientific and public space the case on the presence of the Baltic migrants and their influence to ethnic and political processes in this region in Old Rus period. Accordingly to this fact, it requires look more carefully to the sources base of the Baltic antiquities in the territory of Ros river basin. In the storage of the National Museum of History of Ukraine two whole items, the half of third and six constituent elements of the torques of «Tottenkrone» type are kept. All items are made of three twisted bronze wires but differ in the number of spiral turns, the design of the clasps and the bead-couplings. The finds originate from outskirts of Kaniv and Trostjanets (?), the manor of Ponjatovskiy in Tahancha (?), Knjazha hora and are also of unknown locations. The tradition of wearing of torques is inherent in women's costume of Baltic region. Adornments having several turns twisted from two or three wires have been found in cremation and inhumation burials on the lands of ethnic groups of Prussians, Curonians, Semigallians, Scalvians, etc. and beyond these areas the finds are few. The components of torques of «Tottenkrone» type from the museum collection (the end of the clasps, bead-couplings) are similar to the findings from the tombs of Vampenian 2 (burial 57, XI century) and Ostriv 1 (first half of XI century), and consequently they ought to be dated according to the material assemblages of these burial grounds. Obviously, these feminine ornaments were ritual and most likely worn twice in woman lifetime: on her wedding day and at funerals procession. The torques of «Tottenkrone» type came to other territories, outside the Baltic areas, only with the bearers of traditions of a particular ethnic region, or perhaps as a military prey.

Keywords: torque, ritual, decoration, Tottenkrone type, Baltic, Ros river regions.

Одержано 19.11.2019

ГРИЦИК Юрій Олександрович, науковий співробітник, Національний музей історії України, вул. Володимирська, 2, Київ, 01001, Україна.

HRYSYK Yuriy O., Research Officer, the National Museum of History of Ukraine, Volodymyrska str., 2, Kyiv, 01001, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-5023-3054,

e-mail: grytskyk001@ukr.net.

ОСИПЕНКО Максим Сергійович, науковий співробітник, Національний музей історії України, вул. Володимирська, 2, Київ, 01001, Україна.

OSYPENKO Maksym S., Research Officer, the National Museum of History of Ukraine, Volodymyrska str., 2, Kyiv, 01001, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7974-877X:

e-mail: osypenko.ms@gmail.com.